

Alfredo Saad-Filho

Londra Üniversitesi'ne bağlı Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü (SOAS) Kalkınma Ekonomi Politęi Bölümü'nde öğretim üyesidir. Yordam Kitap tarafından yayımlanmış eserleri şunlardır:

- *Marx'ın Deęeri: Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik* (2002; Türkçesi: 2006)
- *Marx'ın Kapital'i* (Ben Fine ile birlikte, 2003; Türkçesi: 2008)
- *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş* (Hazırlayan, 2003; Türkçesi: 2006)
- *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Deborah Johnston ile birlikte, 2005; Türkçesi: 2008).
- *Kriz Çağı: Neoliberalizm, Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi* (2021; Türkçesi: 2023)

Eserin orijinal adı:

*The Age of Crisis
Neoliberalism, the Collapse of Democracy,
and the Pandemic*

(Palgrave Macmillan, 2021)

KRİZ ÇAĞI

Neoliberalizm,
Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi

Alfredo Saad-Filho

İngilizceden Çeviren

Şükrü Alpagut

Yordam Kitap: 435 • Kriz Çağı • Alfredo Saad-Filho
ISBN 978-605-172-598-7 • Çeviri: Şükrü Alpagut • Düzeltme: Didem Gerçek
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Birinci Basım: Mayıs 2023
© Alfredo Saad-Filho, 2021; © Yordam Kitap, 2022

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

KRİZ ÇAĞI

Neoliberalizm,

Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi

Aramızdan çok erken ayrılan dostlarımın anısına.

Karanlık zamanların ışığı, çocuklarım için.

TEŐEKKÖRLER

Bu kitapla ilgili araŐtırma çalıŐmalarına kısmen parasal destek verdiği için King's College London Ulusötesi Enstitüsü (TNI) ve Uluslararası Gelişme Bölümü'ne minnettarım.
Bölüm 9 ve Bölüm 11'i Nicolás Águila'yla birlikte kaleme aldık.

KISALTMALAR

AE'ler	İleri Kapitalist Ekonomiler, İKE'ler
ARDS	Akut Solunum Sıkıntısı Sendromu, ASSS
BJP	Bharatiya Janata Partisi (Hindistan)
BLM	Siyahların Yaşamı Önemlidir
CDC	ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri
COVAX	COVID-19 Aşıları Küresel Erişim Programı
COVID-19	Koronavirüs hastalığı 2019
DE'ler	Gelişme Yolundaki Ekonomiler, GYE'ler
EU	Avrupa Birliği, AB
GDP	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, GSYİH
GFC	Küresel Finans Krizi, KFK
IBC	Faiz Getiren Sermaye, FGS
ICU	Yoğun Bakım Ünitesi, YBÜ
IMF	Uluslararası Para Fonu
M&A	Birleşmeler ve Satın Almalar
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NHS	Ulusal Sağlık Sistemi
OECD	Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü
PASOK	Panhelenik Sosyalist Hareket
PPE	Kişisel Koruyucu Ekipman
QE	Parasal Genişleme ya da Nicel Kolaylaştırma
SAGE	Acil Durumlar Bilimsel Danışma Grubu
SARS	Şiddetli Akut Solunum Sendromu
SUS	Genel Sağlık Sistemi (<i>Sistema Único de Saúde</i>)
BK	Birleşik Krallık, İngiltere
ABD, BD	Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Devletler
WHO	Dünya Sağlık Örgütü
WTO	Dünya Ticaret Örgütü

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	11
Giriş	15
KISIM I	
NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE KRİZ	23
BÖLÜM 1	
NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE SONUÇLARI	25
BÖLÜM 2	
NEOLİBERALİZMDE EKONOMİK İSTİKRARSIZLIK VE KRİZLER	43
KISIM II	
NEOLİBERALİZM VE DEMOKRASİ	57
BÖLÜM 3	
NEOLİBERALİZMİN SİYASAL BİÇİMLERİ	59
BÖLÜM 4	
NEOLİBERAL DEMOKRASİNİN KRİZİ	76
KISIM III	
NEOLİBERAL AYIRICI ÖZELLİKLERE SAHİP BİR PANDEMİ	93
BÖLÜM 5	
BİR NEOLİBERAL SAĞLIK KRİZİ	95
BÖLÜM 6	
PANDEMİ SONRASI GERÇEKLER	114
KISIM IV	
AFET ÜZERİNE OLGU İNCELEMELERİ	133
BÖLÜM 7	
ÇOK NEOLİBERAL BİR TRAJEDİ	135
BÖLÜM 8	
BİRLEŞİK KRALLIK: ÜST ÜSTE GELEN FELAKETLER	154

BÖLÜM 9	
ABD: ADEMİ MERKEZİLEŞME VE İNKÂR	170
BÖLÜM 10	
BREZİLYA: EŞİTSİZLİK VE FELAKET	185
BÖLÜM 11	
HİNDİSTAN: AŞIRI KİBİRDEN FELAKETE	202
SONUÇ	218
KAYNAKÇA	234
DİZİN	272

GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyayı saran “İspanyol” gribinden –bir kâbusun ardından gelen bu felaketten– bu yana, en kötü küresel acil halk sağlığı sorunu oldu. Nüfusu 2 milyarın altında olan bir dünyada gribin aldığı 50 milyon canla karşılaştırılınca, COVID-19'dan ölenlerin sayısı görece azdır; yine de pandemi, sayısız trajedilere yol açtı, hastalığı atlananlarda travma yarattı ve kapitalizm tarihinde kaydedilen en keskin ekonomik daralmayı tetikledi.¹

Bu kitap, yürürlükteki “neoliberalizm çağı”nda üst üste gelen üç krizi, Marksist ekonomi politik bakış açısından irdeliyor: küresel ekonomideki kriz (süregiden durgunluk, finans kaynaklı oynaklık, dönemsel çöküşler); çağdaş siyasetteki kriz (demokrasinin gerileyişi, otoriterliğin ve yeni faşizm biçimlerinin yükselişi) ve insan sağlığı alanındaki (COVID-19 pandemisiyle öne çıkan) kriz. Neoliberalizmdeki başka krizler, örneğin gıda sistemine, suya, antibiyotiklere ve çevreye ilişkin krizler, yerle, zamanla ve uzmanlıkla ilgili nedenler yüzünden bu kitapta ele alınmıyor.² Bu kitap, önceki araştırmalarımın iki alanını bir araya getiriyor: Bu alanlardan biri neoliberalizmle ve Küresel Finans Krizinin (KFK) doğurabileceği sonuçlarla ilgili, diğeri ise demokrasi kriziyle ve açıkça despotik yönetim biçimlerinin

---

1 Bu kitap Mayıs 2021'de tamamlandı.

2 İklim değişikliğinin bazı sonuçlarını ve ilerici politika seçeneklerini Saad-Filho (2021a)'da irdeledim.

yükselişle ilgili.³ Bu alanlar COVID-19 pandemisinin ve olası sonuçlarının özgün bir yorumu için gerekli bağlamı sağlıyor.

Küresel neoliberalizmin ekonomik krizi, birçok ülkede tırmanan demokrasi kriziyle ve otoriterliğe doğru (eşitsiz) sürüklenmeyle yakından bağlantılıdır. Bu sürüklenme, benmerkezci, soyguncu ya da megaloman politikacıların ön ayak olduğu sürdürülemez projelere yönelik ikincil önemde ya da kendi kendini düzelten bir kaymaya, yani bunlar kaçınılmaz şekilde başarısız olduktan sonra dünyanın yeniden normale döneceği bir kaymaya indirgenemez. Böyle olması pek olası değildir. Açıkça despotik olan yönetim biçimlerinin yükselme nedeni, ülke içinde ve ülkeler arasında sürekli sürtüşme, baskı, yüksek sömürü oranları yoluyla ve düpedüz yağmayla birikim sistemini pekiştirmek için kesimsel (dışlayıcı) kırınglıkların manipüle edilmesini temel alan neoliberal bir kriz yönetimi politikasıdır. Altta yatan toplumsal bölünmeler, sıklıkla sağcı, otoriter ve popülist siyasal biçimlerle ambalajlanan milliyetçilik, ırkçılık ve şiddet yoluyla denetim altına alınmış, yönlendirilmiş ve saptırılmıştır. 2014'te Hindistan'da Narendra Modi'nin başbakanlığa getirilmesi, 2016'da BK'de Brexit oylaması ve ABD'de Donald Trump'ın başkan seçilmesi, iki yıl sonra ise Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun başkan seçilmesi, bu süreçleri apaçık ortaya koydu. Avusturya'da, Macaristan'da, İtalya'da, Filipinler'de, Polonya'da, Türkiye'de ve başka yerlerde de benzer gelişmeler meydana geldi.

Küresel neoliberalizmdeki sıkıntılara ilişkin bu yorum, üç paradoks çerçevesinde geliştirilmiştir: (a) Birikim için benzeri görülmemiş elverişli koşullar sağlandıktan sonra GSYİH oranlarının düşmesiyle ve istihdam örüntüsünün bozulmasıyla belirginleşen *ekonomik paradoks*; (b) neoliberal demokrasinin

3 Örneğin, bkz. Ayers ve Saad-Filho (2015, 2020), Boffo, Saad-Filho ve Fine (2019), Fine ve Saad-Filho (2017), Saad-Filho (2008, 2011, 2017, 2019, 2020a, 2020b, 2020c, 2021b).

sağlamlaşmasıyla, devlet kurumlarının kemikleştiği ve siyasal temsil yapılarının yozlaştığı, devletin çıkar çatışmalarını çözme yeteneğini kısıtlayan ve bizatihi demokrasinin temelini dinamit koyan *siyasal paradoks*; (c) neoliberalizmde ekonomik ve siyasal krizlerin, siyasette kişiselleşmeyi besleyip güçlendirmesine ve politikalarıyla kendi destek tabanını bile dinamitleyen “gösterişli” otoriter liderlerin ortaya çıkmasına yol açan *otoriterlik paradoksu*.

Bu krizler ve paradokslar arasındaki etkileşimler, yeni faşizm biçimlerine alan açacaktır. Bu arada, neoliberalizm zorlamaya ve şiddete de gitgide daha çok dayanır olmuştur. Yoksullara, ayrıcalıksızlara, ihmal edilenlere ve erişim, hizmet, korunma zorluğu çekenlere karşı cezai önlemlerle desteklenen “mali kemer sıkma” politikası uygulanması; kolektif temsile karşı saldırılar; tüm muhalefet biçimlerine karşı, medya aracılığıyla linçten tutun, polis, güvenlik güçleri ya da askeriye vb. tarafından mağdur edilmeye, iletişimlerin dinlenmesine ve kovuşturmalara kadar gitgide tırmanan baskılar buna dâhildir. Baskının artması sistemik değişiklikler yapmayı zorlaştırır, ama aynı zamanda da birikim sisteminin uyum yeteneğini zayıflatır. Zamanımızın başat ekonomik, siyasal, kurumsal ve düşünsel biçimi hâline geldikçe, neoliberalizmin kırılabilirliğinin da arttığı aşağıda gösterilmiştir: Neoliberalizm güçlüdür, ama aynı zamanda da yıkıcı başarısızlığa eğilimlidir, çünkü üzerine oturduğu zemin istikrarsızdır.

COVID-19 pandemisi, yukarıda özetlenen paradoksların ve krizlerin zaten zora soktuğu bir dünyayı vurdu. Pandemi, eşitsizliklerin arttığı, ekonomik performansın kötüleştiği, demokrasinin parçalandığı bir bağlamda ortaya çıktığı için ve birikim sistemine yeni sıkıntılar yüklediği için, sağlık felaketinin incelenmesi, küresel neoliberalizmin önemli özelliklerine, güçlü yanlarına, çelişkilerine ve kırılabilirliklerine ışık tutabilir.

Pandemi, neoliberalizmin içerdiği kriz eğilimlerini de şiddetlendirebilir, bu ise ekonomik performans, refah, eşitlik ve kişisel özgürlükler açısından iç karartıcı olasılıklarla yüklüdür. Son olarak, pandemi, neoliberalizmin meşruiyeti açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır; örneğin özelleştirme, piyasalaştırma, finansallaşma, ticaretin ve finansın liberalleştirilmesi ilkelerini kapsayan “klasik” neoliberal politikaların ya etkisiz kaldığı ya da geri teptiği gösterilmiştir; toplumsal dayanışma ve paylaşım kavramları güç kazanmış ve kurulu (neoliberal) sistemler, meşruiyetini kaybetmiştir. Neoliberalizmde oluşan krizler, kapitalizmin kendine de bulaşabilir, çünkü bu üretim biçiminin gençlere, güvencesizlere, kenara itilmişlere ve yoksullara sunabileceği pek az şey vardır. Bu sınırların gitgide daha çok farkına varılması, yeni sol siyasal faaliyet biçimlerine alan açabilir.

Pandemi, toplumsal yeniden üretim ve günlük yaşam için derin sonuçlar doğurdu. Bu sonuçlar, koronavirüs ve onu denetim altına almaya yönelik kapanmalar nedeniyle, artık değer sızdırma ve dolaşım sürecinin ansızın kesintiye uğramasından tutun da, toplumsal düzeni ve sömürü ilişkilerini güvenceye almak için devletin giriştiği benzeri görülmemiş müdahalelere, işlek caddelerin ıssızlaşması nedeniyle kentsel mekânlarda oluşan değişimlere, çevrimiçi alışverişin artmasına, ofis çalışmasında ve daha genel olarak hizmet sektöründe oluşan dönüşümlere kadar uzanır. Hiç beklenmedik bir şekilde, işyerinden uzak çalışanların üretkenliğinin, geleneksel ofis ortamındakiyle aşağı yukarı aynı olduğu saptandı: Pandemi başladığında, işverenlerin pek azı bunun farkında olsa bile, evden çalışmak için gerekli teknolojiler zaten vardı; ama her nasılsa evden çalışmaya çok güvenilmiyordu. Ofis mekânı maliyetlerini çarpıcı ölçüde azaltabileceğini artık fark eden birçok şirket, bu uygulamayı sürekli kılmak isteyecektir, bu ise ekonomi ve toplum yaşamı açısından önemli olasılıklar içerir.

Küresel düzeyde ülkeler pandemiye farklı şekillerde karşıladı ve birbirine hiç benzemeyen sonuçlara ulaştılar. Farklı ülkelerin, bölgelerin ve eyaletlerin yer aldığı bir grup, en azından ilk başta hayli başarılı oldu (Çin, Küba, Gana, Hindistan'ın Kerala Eyaleti, Yeni Zelanda, Senegal, Singapur, Tayvan, Vietnam bunlar arasındaydı). Diğerleri, örneğin Brezilya, Ekvador, Macaristan, Hindistan, İtalya, İsveç, Türkiye, BK, ABD, aslında kaçınılabilecek on binlerce ölümlerle doruğa ulaşan olağandışı politika fiyaskolarına tanıklık etti.

Genelde, en katı neoliberal ekonomilerin, hastaneye yatırılan yurttaşlarını yaşatmak için solunum cihazı sağlamak şöyle dursun, kendi sağlık görevlilerine maske ve kişisel koruyucu ekipman (EPP) sağlama becerisine bile sahip olmadığı çabucak ortaya çıktı. Bu ülkeler, pandemi karşısında tutarlı politikalar yürürlüğe koymayı da başaramadılar. Aksine, birçok hükümet, sosyal Darvinci imalarla yüklü olan “sürü bağıksıklığı” politikalarına (az ya da çok açık şekilde) sarıldı. Söz konusu ülkelerin halkları, seçilen bu politikanın bedelini ağır ödedi. Sonuç olarak, halk sağlığında ve ekonomide oluşan krizler, devlet olanaklarının önceden zayıflatılmış ya da kriz sırasında uygulamaya yeterince sokulmamış olmasından, tehdidin akıl almaz ölçüde hafife alınmasından, duyarsız siyasal kararlardan ve uygulamada sarsıcı başarısızlıklardan doğan sonuçlardı; bunlar, sistemik bir hesaplaşmada sorumluları rezil etmesi gereken şeylerdi.⁴ Buna karşılık neoliberal ideolojinin daha az etkili olduğu ve devlet, sanayi, sağlık hizmeti “reformlar”ının daha az ileri gittiği yerlerde, ortak yurttaşlık anlayışları öne çıkma eğilimi gösterdi, refah devletleri güçlü kalmayı sürdürdü ve sağlık sistemleri daha kapsayıcı, daha esnek ve dirençli oldu. Ayrıca bu devletler genellikle daha geniş bir politika alanına sahip göründü, daha iyi eşgüdümlemiş politikalar

4 Birçok bakımdan tipik olan BK olgusu için bkz. Grey ve MacAskill (2020).

uygulayabildi ve sıklıkla koronavirüsü bastırabildi, “normal” yaşama daha çabuk ve çok daha az kayıpla dönebildi. Ne var ki başka yerlerdeki başarısızlıklar, “başarılı” devletlerin yeni COVID-19 vakaları ithal etmekten kaçınmak için kendilerini dünyadan tecrit etmek zorunda kalmalarına yol açacaktı.

Özetle pandemi, daha önce hiç görülmemiş şekilde ülkeleri, ekonomileri ve siyasal sistemleri zorlu bir sınavdan geçirmişti; ama sağlık krizi illaki küresel neoliberalizmde olumlu değişiklikleri tetikleyecektir, aksine aksaklıkları, çelişkileri ve kötülükleri ne olursa olsun, başat birikim sisteminin sultasını, pandemi nedeniyle muhtemelen daha da güçlenecektir. Ama pandemi, ekonomiyi ve toplumu demokratikleştirmeye yönelik güçlü seferberlikleri de özendirir. Demokrasinin anlamı, kapsamı ve derinliği çevresinde süren mücadeleler, ivedilik taşıdıkları için ve gelecek krizleri, özellikle de iklim değişikliğine ve “yeşil geçiş”e ilişkin olanları göğüsleme kapasitemizle bağlantılı oldukları için, belki gitgide belirginleşebilir.

Bu kitap dört kısımdan ve on bir bölümden oluşuyor. Kısım I, ana çizgileriyle kuramsal çerçeveyi ortaya koyuyor. Bölüm 1, neoliberalizme ve finansallaşmaya kitabın getirdiği yorumu anlatıyor. Bölüm 2 ise çağdaş kapitalizmde düşük performansı, istikrarsızlığı ve krizleri açıklayabilen kuvvetleri irdeliyor. Kısım II, neoliberalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi sorguluyor. Bölüm 3, neoliberalizmin siyasal biçimlerini değerlendiriyor. Bölüm 4 ise neoliberal demokraside kriz eğilimlerini tartışıyor. Kısım III, COVID-19’u ele alarak, bunun, neoliberal ayırıcı özellikler taşıyan bir pandemi olduğunu savunuyor. Bölüm 5, sağlık kriziyle ilişkili verileri değerlendirirken, Bölüm 6, pandeminin, ekonomi politikası, siyaset ve ideoloji açısından yol açabileceği sonuçları özetliyor. Kısım IV, olgu incelemelerine odaklanıyor. Bölüm 7, pandeminin Küresel Kuzey’de ve Küresel Güney’de yarattığı etkiyi inceliyor. 8-11 arası bölümler

ise sırasıyla BK, ABD, Brezilya ve Hindistan olgularını (“Facia Dörtlü”yü) irdeliyor. Son bölüm bu incelemeyi sonuca bağlıyor. Açıkça görülebileceği gibi bu çalışma, birikim sisteminin oldukça soyut bir irdelemesiyle başlayıp özgül ülkelere ilişkin incelemelere yönelerek, farklı tahlil düzeylerinden geçiyor.

Kitap, pandeminin hem neoliberalizmin içerdiği çelişkilerin ve sakatlıkların bir belirtisi olduğunu, hem de kapitalizmin kendisine karşı bir iddianame oluşturduğunu savunuyor. Evet, gerek sağlık krizinin, gerekse siyasal veya ekonomik krizlerin, birikim sistemini dönüştüreceğinin bir garantisi yoktur. Neoliberalizm birçok kez öldü sanılmış, hatta öldüğü ilan edilmiştir; örneğin Bill Clinton, Barack Obama, Donald Trump ve Joe Biden’in seçilmesinden sonra; Doğu Asya krizinden sonra; Latin Amerika’daki “Pembe Dalga” sırasında; KFK’nin ardından ve şimdi de COVID-19 sonrasında öyle olmuştur. Neoliberalizm, ustaca kullandığı ideolojik baskı, kamu kaynakları, baskı yöntemleri ve uyum yeteneği sayesinde geçici terslikleri aşarak, her seferinde düşmanlarını, rakiplerini ve alternatiflerini alt etmeyi, özümlemeyi ya da dönüştürmeyi başarmıştır. Bu kez de neoliberalizm, ancak ezici baskıyla karşı karşıya kalırsa değişecektir.

Ekonomik krizin neoliberalizm bünyesinde çözülemeyeceği, demokrasideki bozulmanın geniş ittifaklarla ele alınması gerektiği açıktır: Birikim sistemine karşı alternatifler oluşturmak için, ekonomik ve siyasal taleplerin, ekonomik ve siyasal demokrasiyi genişletmeye dönük iddialı bir programda bütünleştirilmesi gerekir. İddialı endüstriyel, ekonomik, toplumsal politikalar desteğinde, halk sağlığını güçlendirmek için geniş kapsamlı, eşgüdümlü politikalar uygulayarak ve devlet olanaklarını kullanarak pandemilerin karşısına çıkmak gerektiği de açıkça anlaşılmıştır. Eğer bu dersler iyi bellenirse, önümüzdeki yıllarda türümüzü vuracak daha çarpıcı krizlere göğüs germek için daha güçlü bir konumda olabiliriz. Geleceğimiz bütünüyle buna bağlıdır.

KISIM I

NEOLİBERALİZM,
FİNANSALLAŞMA VE KRİZ

BÖLÜM 1

NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE SONUÇLARI

Bu bölüm neoliberalizm, finansallaşma ve birikim sistemi kavramları üzerine odaklanarak, bu kitabın ele aldığı üç krizin tahliline temel oluşturan kuramsal çerçeveyi ve ana kavramları genel çizgileriyle belirtiyor. Bu kavramlar birbiriyle yakından bağlantılıdır. Birikim sistemi, kapitalist üretim biçiminin özgül tarihsel koşullarda aldığı konfigürasyon ya da somut yapılanmadır; neoliberalizm, dünya çapında başat birikim sistemidir, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki "klasik" liberalizmle ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Keynesçilikle karşıtlık içindedir. Neoliberalizm, finansallaşmaya ya da üretimde, ideolojide, politika pratiğinde ve toplumsal yeniden üretimde finansın başat rol oynamasına dayanır. Yeni üretim teknolojileri, mübadele, dağıtım ve çalışma örüntüleri; yeni toplumsal yapılar, ideolojiler ve siyasal temsil süreçleri, yeni yönetim biçimleri dâhil, çeşitli boyutlarıyla küresel ekonominin 1970'lerden beri yeniden yapılanmasına finansallaşma yön vermiştir. Ortaya çıkan sonuçlar, hem yurtiçi ölçekte hem de küresel ölçekte karmaşıklık ve eşitsizlik göstermiştir; ama genelde, üst toplum katmanlarının dikkat çekici ölçüde zenginleşmesini, buna koşut olarak da bugünkü neoliberalizm çağına özgü yoksulluk ve eşitsizlik örüntülerinin yaratılmasını kapsar.

NEOLİBERALİZM VE FİNANSALLAŞMA

Neoliberalizm, literatürde farklı yaklaşımlarla kavranıp tanımlanmıştır (Fine ve Saad-Filho, 2017; Saad-Filho, 2017). Özellikle: (a) Şili’de Augusto Pinochet diktatörlüğüyle başlayıp, ardından BK’de Margaret Thatcher’la, ABD’de Ronald Reagan’la ve dünyanın her yanında birçok benzeriyle devam eden, hükümetlerin işçilere ve yoksullara karşı çarpıcı bir şekilde dayattığı sağcı bir siyasal proje olarak neoliberalizm; (b) genel bir tanımla, Washington Uzlaşısı ya da Konsensüsü (Oydaşması) denilen ilkelerden esinlenerek, “devleti geriye çekme” amacı güden ve yoksullara hesapsız zararlar veren, kamu politikaları ve uygulamaları dizisi olarak neoliberalizm; (c) Avusturyalı ve monetarist bilimciler ile, özellikle Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises, Milton Friedman ve Mont Pelerin Derneği’nin başını çektiği “neoliberal düşünce kolektifi” ile, çeşitli düşünce kuruluşları, sivil toplum örgütleri, üniversite bölümleri, uluslararası örgütler, lobiler, medya mecraları ile bağlantılı olan az çok tutarlı fikirler ve ideolojiler dizisi olarak neoliberalizm; (d) Foucault’cu bir bakış açısıyla, özgül bir özelliğin, girişimci zihniyetin ve (öz-) yönetim tarzının kendini pazarlama teknolojisi olarak neoliberalizm; (e) kapitalizmin, üretimin ve toplumsal yeniden üretimin finansallaşmasıyla ayırt edilen çağdaş evresi, aşaması, konfigürasyonu ya da varoluş biçimi olarak neoliberalizm.

Neoliberalizme ilişkin bu yaklaşımların birbiriyle büyük ölçüde örtüşmesine ve çelişkili olmaktan çok, karşılıklı olarak birbirini tamamlamasına karşın, sonuncu yaklaşım, neoliberalizmin yalnızca, hatta öncelikle fikirlerde, ekonomi politikalarında ya da güç ilişkilerinde meydana gelen değişimlerle ilgili olmadığını kavradığı için, aşağıdaki tahlilde yeğlenen yaklaşımdır. Neoliberalizm, ekonomiyi, çalışma tarzlarını, kaynak tahsisini ve uluslararası bütünleşme biçimlerini; siyasal sistemi, sınıfsal güçleri ve ilişkileri, çıkarların temsil biçimlerini; top-

lumsal yapıyı, mülkiyet ilişkilerini, sömürü ve toplumsal tahakküm biçimlerini; başat kuralları, kurumları, ideolojileri, öznelilikleri ve davranış biçimlerini kapsayan bir bütünlüktür. Bu anlamda, neoliberalizm bir *birikim sistemidir*. Neoliberalizmin çeşitli özellikleri ve alanları açısından, “piyasaları destekleme” ve “karışmama” ideolojik kisvesi altında, sermayenin egemenliğini finans öncülüğünde yeniden şekillendirmek için devlet erki kullanılmıştır.

Tarihsel bakımdan neoliberalizm, 1970’lerin ortasında Latin Amerika’da ve bizim amacımız açısından daha anlamlı olarak, birkaç yıl sonra BK ile ABD’de ortaya çıktı; bu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki hızlı büyümenin durmasıyla oluşan kapitalist yeniden üretim krizlerine, özellikle de Küresel Kuzey’in ileri kapitalist ekonomilerinde (İKE’lerde) Keynesgil sosyal demokrat uzlaşının bozulmasına, Küresel Güney’in gelişmekte olan ekonomilerinde (DE’lerde) kalkınmacılığın ya da gelişmeciliğin felç olmasına, sonra da Sovyet alternatifinin (almasığının) çökmesine verilmiş bir yanıtı (Saad-Filho, 2007, 2018).¹ Yeni birikim sistemi, Küresel Kuzey’de Atlantikçilik yoluyla yayılırken, Küresel Güney’de ve eski Sovyet blokunda, kendilerine genellikle Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) ve Dünya Bankası’nın uyguladığı “koşullu destekler” biçiminde karşılık verilen ödemeler dengesi krizlerinin zorlamasıyla, Washington Uzlaşısı temelinde yapılan politika reformları aracılığıyla yayıldı.

Neoliberalizmin en belirgin özelliği, üretimin, mübadelenin ve toplumsal yeniden üretimin finansallaşmasıdır. Neoliberalizm terimi gibi, finansallaşma terimi de farklı yaklaşımlarla kavranıp tanımlanmıştır. Örneğin:

1 “Küresel Güney”, öteden beri “çevre” ya da “Üçüncü Dünya” diye tanımlanan bölgelerin kısa ismidir: Genel bir ifadeyle ABD, Kanada, Batı Avrupa, İskandinavya, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda dışında kalan dünyadır. İlk sıralananlar, “Küresel Kuzey” olarak, “Batı” olarak ya da “İleri Ekonomiler” olarak anılır. Sınıflandırmaya ilişkin tartışmalar, bu yazının kapsamı dışındadır.

gerçek faaliyete oranla, finansal varlıkların olağanüstü genişlemesi; ... türevlerden tutun, vadeli piyasalara kadar, varlık türlerinin hızla çoğalması ve buna koşut olarak, bunlara işaret eden kısaltmalar da bir patlama yaşanması; gerçek yatırımın aksine ya da aleyhine spekülâtif yatırımın mutlak ve görelî olarak genişlemesi; finansal olsun ya da olmasın, özel sektör bünyesinde, üretimsel ve finansal zorunluluklar arasındaki dengenin değişmesi; finansal getirilerden ... doğan gelir eşitsizliğinin artması; krediye dayanan tüketici odaklı büyüme patlamaları; ekonomik ve toplumsal altyapının git-gide daha fazla alanına, örneğin emeklilik, eğitim, sağlık, iktisadi ve toplumsal altyapı temini alanlarına finansın nüfuz etmesi; [ve] özel finansa sağlanan kazançların, bizatihi devlet finansından ... kaynaklanmasına karşın, piyasalara ve özel sermayeye güvenen, buna koşut olarak da devletçilik karşıtı bir tutuma dayanan bir neoliberal kültürün yeşermesi. Finansallaşma, ABD dolarının dünya parası olarak rolünü sürdürmesiyle de ilişkilidir.

Tarihsel bakımdan,

finansallaşma nasıl tanımlanırsa tanımlansın, sonuçları şöyle algılanmıştır: Finansal araçlar ve faaliyetler gerçek yatırımın aleyhine genişledikçe, belirli zamanlarda belirli sektörlere yoğun yatırım yapılsa bile, toplam gerçek yatırım düzeylerinde ve etkenliğinde azalmalar; ... hissedar değerinin ya da finansal değer, öteki ekonomik ve toplumsal değerler karşısında öncelik kazanması; her bakımdan tutuculuğa ve ticarileşmeye yönelik politikaların dayatılması; ekonomik ve toplumsal politika karşısında finansın nüfuzunun hem doğrudan hem de dolaylı olarak daha geniş alana yayılması; ekonomik ve toplumsal hayatın giderek daha fazla yönünün, finansal istikrarsızlığa bağlı oynaklık riskine sokulması ve buna koşut olarak, ekonominin ve toplumsal yaşamın, tikel pazarlar bünyesindeki tetikleyicilere bağlı kriz riskine itilmesi ... Öyleyse, finansallaşma tek bir sözcük olmakla birlikte, büyük çeşitlilik gösteren farklı finans biçimleriyle ve etkileriyle bağlantılıdır. (Ashman ve Fine 2013, s. 156-157)